

XALQ TOMOSHA SAN'ATI

*Mahmudova Rohiba Muhammad qizi**Termiz Davlat Universiteti**Madaniyat va San'at Muassasalarini tashkil etish
hamda boshqarish yo`nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: ushbu maqolada xalq tomosha san'atining turlari yaratilishi va rivojlanishi va turlari haqida. Dorbozlik san'ati turlari haqida hikoya qilinadi

Tayanch so'zlar: Badiiy so'z san'ati, Xalq tomosha san'ati, folklor, dorboz, qo'g'irchoqboz, latifago'y, askiyachi, an'anaviylik, variantlilik.

Xalq tomosha san'atining rivojlanish va takomillashish bosqichlari. Xalq tomosha san'atining qadimiy va noyob turlari. 20 asr xalq tomosha san'ati. Hozirgi kunda saqlanib qolgan xalq tomosha san'atining turlari va ulardagi trasformatsiyalar. Dorbozlik san'ati va dor osti tomoshalari. Xalq tomosha san'ati va uning turlari. Xalq tomosha san'atining saqlanishi va kelgusi avlodga yetkazilishida sulolaviylik va ustoz shogird an'analarning o'ziga xos ahamiyati.

Dorbozlik – dor o'yin – baland dor ustida tomosha ko'rsatish san'ati, sirk san'ati janri. Dor ustida har qanday noturg'un holatda ham gavda muvozanatini saqlash mahorati namoyish etiladi. Dorbozlik taxminan 2,5 ming yil muqaddam Sharqda paydo bo'lgan, so'ng butun dunyoga tarqalgan. Dor dastlab past qurilgan, mashqlari ham sodda bo'lgan. Davr o'tishi bilan dor tobora balandroq qurilib, o'yinlari murakkablasha borgan, 18-asr oxiridan esa, sirk sahnasida namoyish etiladigan bo'ldi va sirk san'atining ajralmas qismiga aylandi, yangi taraqqiyot davri boshlandi.

O'zbekistonda dorbozlik qadim tarixga ega. Ba'zi manbalar Amir Temur saroyida ajoyib dor o'yinlari ko'rsatilganini tasdiqlaydi. Dorbozlik O'zbekistonning barcha shaharlarida, ayniqsa Quva, Asakada taraqqiy etgan. O'tmishda o'zbek dorbozlari Xitoy, Hindiston, Afg'oniston, Eronda, 18-19-asrlardan Rossiyada o'z mahoratlarini namoyish etganlari to'g'risida ma'lumotlar bor. O'zbek dorbozlari 25-30 m. balandlikdagi ustunlarga qiya qilib tortiladigan arqon ustida langar cho'p bilan bo'ladigan o'yinlarni: yugurish (oldinga, orqaga), sakrash, oyoqlarga pichoq yoki patnis bog'lab, shuningdek, ko'zni bog'lab, boshga xalta yoki qozon kiyib yurish, yakka va qo'sh chig'iriqda o'ynash kabi turli-tuman mashqlarni bajarishgan. Dor o'yinlari dor tagida raqqoslarning o'yinlari, qiziqchi, askiyachilarning chiqishlari hamda an'anaviy sirk turkumlaridan simdor, yog'ochoyoq, nayrangbozlik, besuyak, muallaqchilik, o'rgatilgan ayiq, ilon, maymun, ot, echki o'yinlari bilan birga olib borilgan.

XX asrda o'zbek dorbozlik san'atini yangi mazmunda rivojlantirishda va an'analarni davom ettirishda Asaka dorbozlari sulolasining atoqli namoyandasi

Toshkanboy Egamberdiyevning xizmati juda katta. 20-asrning o'rtalaridan dorbozlar repertuariga birmuncha o'zgartirishlar kiritildi. Muhofaza vositalaridan foydalanish natijasida dor ustida yangi murakkab o'yinlar ijro etila boshlandi. Yakka kishi mashqlari bir qatorda ikki, uch, to'rt kishi ijro etadigan mashqlar ko'rsatiladigan bo'ldi. Jumladan, ikki dorbozning bir-birini yelkasida yoki boshida turib dordan o'tishi, obkashning ikki tomonida dorbozlarni olib o'tish, dorda o'tirgan dorboz ustidan sakrab o'tish, umbaloq oshish, yelkasi bilan dorga tiralib, oyoqni tepaga cho'zish, ikki dorboz yelkasiga o'rnatilgan taxta ko'prikcha ustida tik turish va boshqalar.

Dorbozlik san'atini rivojlantirish va targ'ib qilish maqsadida muntazam ravishda dorbozlar ko'rik-tanlovi o'tkaziladi. Mustaqillikka erishilgandan so'ng o'zbek dorbozlari o'z san'atlarini dunyoning turli mamlakatlarida namoyish etmoqdalar. Xozirgi kunga kelib, O'zbekistonda 40 ta oilaviy dorbozlik guruxlari faoliyat ko'rsatmoqda. "O'zbekdavlat sirk" Respublika birlashmasining Olimjon, Tohir va Murod Toshkanboyevlar rahbarligidagi "O'zbekiston dorbozlari" jamoalari qadimgi dorbozlik an'alarini zamonaviy sirkning badiiy ifoda vositalari bilan boyitib kelmoqda.

3.2. Xalq tomosha san'atining turlari. Qo'g'irchoq teatri qadimiy tarixga ega bo'lib, ajdodlarimizning o'tmishdagi urf-odatlar va marosimlari bilan chambarchas bog'liq. Ba'zi tadqiqotchilar uning vujudga kelishi inson o'zini tabiat hodisalari oldida o'z sezib turli ma'budlarga sig'inishi, totem sanalgan hayvonlar qiyofasini aks ettiruvchi niqoblarni kiyib raqsga tushishi, dunyodan o'tgan ajdodlarni teatrlashtirilgan holda yodga olish marosimi zamirida bo'lganini fikrini ilgari suradilar. Bunda marhumning eng yaqin kishisi niqob taqib, xuddi o'sha marhumga o'xshab gapirgan, harakat qilgan. Keyinchalik, bu marosim qo'g'irchoqbozlar qo'liga o'tib, qo'g'irchoq teatri shakllangan. Qo'g'irchoq teatri barcha madaniyatlarga xos va har bir xalqning ruhini ifoda etuvchi qahramonlarga ega.

O'zbek qo'g'irchoqbozligi xalqimizning qadimiy og'zaki teatri sifatida shakllangan an'anaviy san'atdir. Surxondaryo tomonlarda marosimiy "Suvxotun", Xorazmda "Ashshadaroz", "Masxaraboz", "Polvon" nomli qo'g'irchoq o'yinlari namoyish etilgan bo'lib, Buxoroda hozir ham an'anaviy qo'g'irchoqbozlik san'ati saqlab qolingan. Qo'g'irchoq qadimiy turkiy so'z sifatida Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida "Oxshanchik, oxshog'u, kuzurchik, qoborchuq" shakllarida qo'llangan bo'lsa, sug'diyalarda "zocha va zochak" shaklida, A.Navoiy davri adabiyotlarida esa "lo'bat, lo'batak" shakllarida ifoda etilgan. O'tgan asr boshlarida qo'g'irchoq tomoshalarining turli janrlari shakllangan va ular "Chodir jamol", "Chodir xayol", "Fonus xayol yoki soya" kabi go'zal nomlar bilan atalgan.

Aytish joizki, hozir ham "qo'lqop" qo'g'irchoqlar, ipli qo'g'irchoq yoki marionetkalar, nur va soyadan foydalanish, qo'g'irchoqboz qv qo'g'irchoqning birgalikdagi tomoshalarida namoyon bo'lgan o'zbek qo'g'irchoq teatrining an'analari

davom etib kelmoqda. Bugungi kunda Respublikamizda bir nechta professional va 20 ga yaqin havaskor xalq qo'g'irchoq teatrlari, shuningdek "Ashshadaroz" nomli milliy qo'g'irchoqsozlik studiyasi va boshqa jamoalar faoliyat ko'rsatmoqda.

3.3. Xalq o'yinlari va ularning ijtimoiy hayotdagi o'rni. O'zbek xalq o'yinlari azaldan ajdodlarimiz madaniy hayotining muhim ajralmas tarkibiy qismi sifatida e'zozlanib kelinmoqda. O'yinlarning tur va xillari shu qadar ko'pki, hozirgacha hech kim ularning sanog'iga yeta olmagan. Buning ustiga axborot texnologiyalari rivojlangan sayin kompyuterlar monitori qarshisida o'tirib o'ynaladigan yangi zamonaviy elektron o'yinlar tobora ko'payib bormoqda. Shu bois, o'yinlarning har qanday tasnifi ham sohaga oid barcha yo'nalishlarni to'liq qamrab ololmaydi. Tasnif jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda doimiy o'zgarib turadi. Xalq tomosha o'yinlarimiz milliy o'yinlarimizni saqlab qolishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayfullayev B., Yo'losheva S., Eshonqulov J., Ashirov A., Toshmatov O'. Nomoddiy madaniy meros – folklor ijro san'ati an'analari. O'quv qo'llanma. - T.: Navro'z, 2017. 216 b.
2. O'zbek milliy folklor san'ati va etnomadaniy qadriyatlar. O'quv qo'llanma. - T.: Navro'z, 2014.
3. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi. YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi, 2017.